

# GAZNELİ DEVLETİ'NDE SULTAN MAHMUD SONRASI TAHT MÜCADELELERİ (1030-1040)

Dr., İzzetullah ZEKİ 

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve  
Sanatları Bölümü

[izzetullahzeki@yahoo.com](mailto:izzetullahzeki@yahoo.com)

## Makale Bilgileri

## ÖZ

### *Makale Geçmişi*

*Geliş:* 19.07.2019

*Kabul:* 07.08.2019

*Yayın:* 27.12.2019

### *Anahtar Kelimeler:*

Gazneli Mesud

Gazne

İslam Tarihi

Hindistan

Gazneli Devleti Sultan Mahmud'un otuz üç yıllık (998-1030) saltanatında en parlak dönemini yaşamıştır. Devletin sınırları Mâverâünnehir'den Kuzey Hindistan'ın içlerine kadar genişlemiştir. Ancak Gazneli Mahmud'un vefatından sonra tüm bu gelişmeler duraklamış, devlet sınırları daralmış, gün geçtikçe egemenlik alanları azalmıştır. Özellikle Sultan Muhammed ve Sultan Mesud'un dirayetsiz davranışları ve olumsuz rekabetleri neticesinde devlet parçalanmış, 431/1040 yılında Selçuklu Türkmenleri Horasan'da muktedir bir devlet olarak ortaya çıkmıştır. Sultan Mesud, Selçuklulara karşı yenildikten sonra öldürülmüş, ikinci kez Sultan Muhammed devletin başına geçmiştir. Sultan Muhammed kısa bir müddet sonra Sultam Mesud'un oğlu Mevdud tarafından öldürülmüştür. Sultan Muhammed'in öldürülmesinin ardından şehzadeler arasında sonu gelmeyen taht kavgaları başlamıştır. Devlet içindeki taht mücadelelerini fırsat Tuğrul Bozan 443/1052 yılında yönetime koymuş, başta Sultan Abdürreşid olmak üzere ele geçirdiği tüm hanedan mensuplarını katletmiştir. Böylece büyük bir yıkıma uğrayan devlet bir kırk gün sonra tekrar hanedanın eline geçmiştir. Fakat şehzadeler arasındaki çekişmeler nedeniyle Sultan Behram Şah döneminde Selçuklulara bağlı bir hanedan haline gelmiştir.

## Throne Challengesin Ghaznavid State After Sultan Mahmud (1030-1040)

---

### Article Info

#### Article History

**Received:** 19.07.2019

**Accepted:** 07.08.2019

**Published:** 27.12.2019

#### Keywords:

Sultan Masood

Ghazne

History of Islam

India

### ABSTRACT

The Ghaznavid State experienced its most brilliant period during the thirty-three-year period of Sultan Mahmud (998-1030). Its borders have expanded from Mavraunnahir to northern India. However, after the death of Mahmud of Ghaznavid, all these developments paused, the state borders narrowed and their sovereignty decreased day by day. Especially in 431/1040 as a result of Sultan Mohammad and Sultan Masood's impulsive behavior, the Seljuk Turkmen emerged as a strong state in Khorasan. Sultan Mesud was killed after being defeated against the Seljuks, and for the second time Sultan Muhammad took over the state. Sultan Muhammad was killed by Mawdud, son of Sultan Mesud. After the death of Sultan Muhammad, the endless throne fights began among the princes. Tuğrul Bozan put the throne struggles in the state into administration in 443/1052 and slaughtered all the dynasty members he seized, especially Sultan Abdurreshid. Thus, the state, which suffered a great destruction, came back to the dynasty after forty days. However, due to the conflicts between the princes, became a dynasty connected to the Seljuks during the Sultan Bahram Shah period.

---

## GİRİŞ

Gazneli Mahmud XI. yüzyılda Gazne merkezli babasından miras aldığı Gazneli Devleti'ni otuz üç yıllık saltanatı sırasında güçlü bir devlet haline getirerek bölgede İslam'ın bayraktarlığını yaptı.<sup>1</sup> Gazne başta olmak üzere Horasan, Gûr, Sind, Hind, Hârizm, Belh,

---

<sup>1</sup> İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *el-Muntazam fi Târîhi'l-Ümemve'l-Mülûk*, XV, I. Baskı, (thk. Muhammed Abdulkâdir Ata ve Mustafa Abdulkâdir Kâdir), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut 1995, s. 212; Cüzcânî, el-Kâdi Minâhacüddîn Ebû Ömer Osman b. Sirâciddîn Ömer, *Tabakât-ı Nâsırî*, I. Baskı, (thk. AbdülhayHabîbî),Dünyayı Kitâb Yayınları, Tahran 1984, s. 231.

Cürçân, Taberistân, Rey, Cibâl, İsfahan, Azerbaycan, Hemedân ve İrminiye bölgelerinde kendi adına hutbe okutup sikke bastırıldı.<sup>2</sup> Ömrünün sonlarına doğru Irak bölgesini kontrolü altına alarak Dârü'l-Hilâfe Bağdat'a gitmeye karar verdi. Fakat Halife Kâdir Billâh'ın emriyle geri dönmek durumunda kaldı.<sup>3</sup> Hayattayken oğlu Mesud, bir taraftan Irak ve Horasan bölgelerini tamamen kontrol altına alırken diğer taraftan de memleketin başka şehirlerini fiilen idare etmeye başladı. Mesud'un bu saldırgan ve genişleme politikası Sultan Mahmud'un öfkelenmesine sebep oldu, hilâfet makamına mektup göndererek veliahtlık için diğer oğlu Muhammed'in isminin öne çekilmesini ve ordu emirlerine mektup göndererek Mesud'u tutuklayıp saraya gönderilmesini istedi. Fakat emir ve valiler Sultan Mahmud'un hâkimiyetinin fazla sürmeyeceğini, vefatından sonra da Muhammed'in padişah olabilecek kapasiteye sahip olmadığını bildikleri için Mesud'un yanında yer aldılar.<sup>4</sup>

Bu esnada gün geçtikçe vücudu zayıflayan Gazneli Mahmud, sarayın avlusuna geçerek bir fersah yeri kaplayan mal varlığını çıkarıp vezir ve danışmanlarına: *"Çok zahmetlerle elde ettiğim bu servetimi size bırakıyorum. Bunun karşılığında evlatlarıma iyi nasihatlerde bulunmanızı ve onlara karşı müşfik olmanızı, aralarında ihtilaf çıkmasına izin vermemenizi istiyorum. Oğullarımın arası açıldığı zaman düşmanlarımız ülkeyi savurup götürcekler"* diyerek devletinin parçalanabileceği endişesini dile getirdi. Gazneli Mahmud'un bu sözleri üzerine bütün halk feryat ederek: *"sultanın gölgesi başımızdan eksik olmasın"* şeklinde dua ettiler.<sup>5</sup>

Ardından Gazneli Mahmud, oğulları Muhammed ve Mesud'u çağırarak kendisinden sonra ne yapacaklarını sordu. İlk olarak

---

2 Zehebî, el-İmam Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyerü 'Alami'n-Nübelâ, XVII*, I. Baskı, (nşr. Şuayb el-Arnâvut ve Muhammed el-Araksusî), Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1996, s. 492.

3 Şebânkâreyî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Mecma'u'l-Ensâb I*, I. Baskı, Emir Kebir Yayınları, Tahran 1984, s. 66.

4 Gerdîzî, Ebû Saîd Abülhey b. Dahhak b. Mahmud, *Zeynü'l-Ahbâr*, I. Baskı, (tsh. Abdülhey Habîbî), İntişârât-ı Bünyâd-ı Ferheng-i İran, Tahran, 1984, s. 232.

5 Şebânkâreyî, II, s. 66.

veliahdı tayin ettiği Muhammed'e: *"Benim vefatımdan sonra ne yapacaksın"* şeklinde sual etti. Muhammed de: *"Namaz kılar, oruç tutar, senin mezarını korur, Kur'ân okutur ve sevabını sana bağışlarım"* diyerek babasının gönlüne göre cevap verdi. Sultan Mahmud, aynı soruyu Mesud'a yöneltince: *"Seni öldüreceklerse karşılığın kılıçla çıkarak yerle bir ederim. Bunun dışında fetihlere devam ederim. Gazileri hacca gönderir, arkadan rahmet okuturum"* diyerek hedefini belirtti. Mesud'un bu sözleri Sultan Mahmud'un hoşuna gitti ve kardeşin Muhammed'e karşı nasıl davranırsın diye sorunca: *"Senin kardeşine yaptığını yaparım"* diyerek Muhammed'i veliahtlıktan indirme mesajını verdi. Mesud'un bu saldırgan tavrı babasının öfkelenmesine sebep oldu ve onu Gazne'den uzaklaştırarak Irak bölgesine gönderdi.<sup>6</sup> Çünkü Sultan Mahmud hayattayken yerine oğlu Muhammed'i bırakmak istiyordu. Vefatından sonra daha muktedir bir kişiliğe sahip olan diğer oğlu Mesud'un devletin başına geçeceğinden şüphe duymamaktaydı.

Sultan Mahmud, ölüm döşeğine düşünce evlatlarını yanına çağırarak teker teker nasihatle bulunduktan sonra veliahdı tayin ettiği oğlu Muhammed'e devlet hazinesinin anahtarını teslim ederken: *"Ey oğul bil ki benim isteğim senin veliahtlığı Mesud'a bırakmandır. Allah Mesud'u ister. Benim işim bittiği için sana fazla nasihat edemem. Mesud ile iyi geçin! Ne derse tahammül et ve istediğini kabul et ki bütün cihan onun mertliği ve zekiliğinin kölesi olsun. Ona muhalefet gösterirsen seni ele geçirir ve öldürür. Onunla savaşma! Eğer öfkelenirsen kalk Türkistan'a git ki Yusuf Kadır Han benim dostumdur. Zaten onun kızını sana istemiştin. O barışsever bir adamdır aranızı düzeltir"* diyerek Mesud'un dirayet ve cesaretine dikkat çekti. Arkasından kardeşi Yusuf'a: *"Oğullarımın arasını bozacak ittifaklara girmel! Mesud'un Muhammed'in üzerine gelmemesi için çabalayın"* şeklinde seslenince kardeşi ağlayarak Gazneli Mahmud'un elini öptü ve hareme geçti.<sup>7</sup>

---

6 Reşîdüddîn Fazlullah, *Câmiü't-Tevârih*, I, I. Baskı, (nşr. Ahmet Ateş), Dünyay-ı Kitâb Yayınları, Tahran, 1983, s. 212.

7 Şebânkâreyî, II, s. 66.

Ardından kız kardeşi Hutlî Hatun ile başı kapalı olanlar içeriye ağlayarak girip Gazneli Mahmud'la vedalaştılar. Gazneli Mahmud onlara: *"Ey evlatlarım benim ölümünden dolayı kaygılanmayınız! İnsanoğlunun akıbeti budur. Benim ruhumun incineceği bir iş yapmayınız! Hepiniz iffetinizle öne çıkınız! Kız kardeşim Hutlî Hatun sizin başınızdadır. Onun sözünden çıkmayınız"* deyince gelenlerin hepsi kıyameti koparırcasına ağlamaya başladılar. Gazneli Mahmud onları mirastan hisselerini vererek memnun etti. Sonra taht-ı revanla Firûzî Köşkü'ne giderek kendine bir mezar kazdırdı: *"Beni bu bahçede ve bu avluda defnediniz"* diyerek evine gitti, beş gün hasta yattıktan sonra 4 Rabûlâhir 421/11 Nisan 1030 tarihinde Cumartesi günü Gazne'de vefat etti.<sup>8</sup> Burada açıklanması gereken konu Sultan Mahmud'un vefatı sırasında şehzadelerin nerede buldukları meselesidir. Yukarıdaki bilgilerden anlaşıldığına göre Sultan Mahmud, vefat etmeden önce evlatlarına nasihatte bulunarak görevli oldukları bölgelere gönderdi. Asi tavrından dolayı beğenmediği Mesud'u başkent Gazne'den uzak bir yere gönderirken veliahdı tayin ettiği Muhammed'i Gazne yakınlarında kalmasını, vefat eder etmez, devletin başına geçmesini istedi. Nitekim işin akıbeti böyle encam buldu.

İlmi, siyasi ve fetih faaliyetleriyle Müslümanların gönlüne giren Sultan Mahmud'un vefatı ailesi ve Müslümanları derinden hüzne boğdu. Onun öldüğü gün sonu gelmeyen en uzun karanlık bir geceye benzetildi. Gerdîzî, onun vefatını yeryüzündeki en büyük kayıp olarak göstererek bundan böyle zelil insanların aziz ve aziz insanların zelil olacağını dile getirirken dönemin bazı tarihçileri de onun vefatını kıyametin kopması ve dünyanın kararmasına benzetmektedir.<sup>9</sup> Bundan böyle Gazneli Devleti'nde taht kavgaları ve kişisel mücadeleler başladı. Vefatı üzerinden on yıl geçmeden 431/1040 yılında devleti parçalandı. Büyük Selçuklu Devleti

---

<sup>8</sup> Şebânkâreyî, II, s. 67.

<sup>9</sup> Gerdîzî, s. 231; Bahâr, Melikü's-Şuarâ, *Mecmelü't-tevârîh*, I. Baskı, (thk. Ali Rıza Kayânî (Körüş Kayânî ve M İhsan), Târîh-i Vefa, Tahran 2012, s. 363.

Horasan'da büyük bir güç olarak ortaya çıktı.<sup>10</sup> Bu da Sultan Mahmud sonrası devletin başına geçen sultanların dirayetli kişiler olmamasıyla beraber bölünme, parçalanma ve kişisel ihtirasların bir neticesi olarak değerlendirilebilir.

### **Sultan Muhammed Dönemi (İlk Saltanatı 1030)**

Gazneli Mahmud vefat etmeden önce yerine oğlu Muhammed'i veliyaht tayin etmişti. Fakat Sultan Mahmud'un vefatı sırasında Muhammed başkent Gazne'de bulunmuyordu. Başkentten beş günlük uzaklıkta bulunan Horasan'da ikamet etmekteydi. Mesud ise Gazne'ye yedi günlük mesafesi olan İsfahan'da bulunuyordu. Bu durumu değerlendiren saray erkân ve ayânı Muhammed'in daha yakında olduğunu, öncelikle onu devletin başına getirilmesi gerektiğini düşündüler. Ancak yaşlı ve akli başında olan tecrübeli kişiler bu öneriye sıcak bakmayarak Sultan Mahmud'un vasiyetinin tersine görüş beyan ettiler. Mesud'un Muhammed'in saltanatını kabul etmeyeceklerini dile getirdiler.<sup>11</sup> Bu da Mesud'un daha babası hayattayken devlet içinde ne kadar nüfuz ederek devlet erkânı ve ordu emirlerini itaat altına aldığını göstermektedir.

Saray erkânındaki genç kesim ise Gazneli Mahmud'un vasiyetini yerine getirilmesinden yana tavır koyarak Muhammed'i desteklediler. Bunların arasında Gazneli Mahmud'un akrabalarından olup Türk asıllı Türk-Hint ve Acem birliklerinin sipehsâlârı, Sultan Mahmud'un son zamanlarında sarayı idare eden Hâcib Ali (Dâye) Muhammed'in hanedanın başına gelmesini dile getirerek: *"Sultan Mahmud Hakk'ın rahmetine kavuştu. Taç ve devleti sana vasiyet etmişti. Ben Hâcib Ali (Dâye), Sultan Mahmud'un tekfin ve teşhizini yaptım. Ordu içinde fitne çıkıp ve bölünmeler çıkabileceği endişesi bulunmaktadır. Genel görüş efendimizin acilen babasından miras kalan devletin başına geçmesidir. Efendimiz kardeşinin hazır, uyanık ve istidatlı durumunu iyi bilir. Sabaha duyarsa akşama yetişerek işin*

---

10 Beyhakî, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin, *Târîh-i Beyhakî*, (nşr. Saîd Nefisi), Sanayi Yayınları, Tahran 1940, s. 720; İzzetullah Zeki, *Gazneli Mahmud'un Din Politikası*, Çizgi Kitabevi, Konya 2018, s. 19.

11 Şebânkâreyî, II, s. 72.

*çaresine bakar. Ben sorumluluğumu yerine getirdim. Gerisi zat-i âlinizin reyî ve takdirine aittir”<sup>12</sup> diyerek durumu Muhammed’e bildirdi.*

Ali Hâcib’in mektubunu alan Muhammed, hayrete düştü. Çünkü babası kendisini veliaht tayin etmesine rağmen Mesud hayatta olduğu müddetçe saltanatın başına geçmeyeceğini düşünüyordu. Bunun üzerine has adamlarını huzuruna çağırarak: *“Babam Hakk’ın rahmetine kavuştu. Tanrım onu affetsin o bize karşı iyi bir efendiydi. Şimdi kardeşimizin meselesi bizi endişelendirmektedir. Gazne ehli, asker ve sipahin yazmış oldukları bu mektup hakkında ne düşünüyorsunuz? Huzurunda bulunanlar en doğrusunu efendilerinin bilebileceğini dile getirdiler. Buna karşı Muhammed: “Ben hiçbir zaman kardeşim kadar olamam. O devlet ve idare ehli bir insandır. Tüm dünya ondan korkar ve bütün saray erkânı ona bağlıdır. Herkesle anlaşma ve sözleşmesi vardır. Bu mektup ve istekler zamanın şartlarına göredir. Beni davet ederek tahta çıkmamı ve ardından ona teslim edilmemi, nihayetinde dünya ışığından mahrum kalmamı istiyorlar. En iyisi benim bu vilayette olup kardeşe mektup yazarak babamın vefatını haber etmem, taziye bildirip ne yapacağını öğrenmemdir. Gazne tahtını bana bırakacağından eminim. Çünkü onun kafasında daha büyük düşünceler bulunmaktadır. Onun vekili ve mutîf olmam ayıp değildir. Irz, izzet, can ve malımı korurum. Düşmanların aramıza çatışma çıkarmalarına fırsat vermem”<sup>13</sup> diyerek temkinli bir şekilde devletin istikrarından yana tavrını ortaya koydu.*

Ardından yanındaki akıllı nedimleri Muhammed’in görüşlerini desteklediklerini dile getirdiler. Ancak gözü mevki ve makamda olanlar Sultan Muhammed’i bu görüşlerinden vazgeçirmeye çalıştılar. Nakit olanı veresiye değiştirmenin doğru olmadığını, âcizce beklemeden Gazne, Horasan, Kâbil, Zâbil ve Hindistan’a hâkim olması gerektiğini, dünyanın karşısına duramadığı orduyu yönetmenin daha doğru olacağını beyan ettiler. Ardından bir

---

12 Şebânkâreyî, II, s. 72.

13 Şebânkâreyî, II, s. 73.

hafta boyunca bu mesele üzerine çalıştılar.<sup>14</sup> Bu süre zarfında Muhammed, muhtemelen kendisi için Gazne'nin güvenliği olduğu ve Mesud'un Gazne üzerine sefere çıkmadığının istihbaratını aldıktan sonra Gazne'ye doğru ilerledi. Çünkü ordu içinde bulunan Mesud yanlısı emiler tarafından pusuya düşürülüp gözaltına alınma ihtimalini göz ardı edemezdi.

Gazne'ye varınca kendisini davet eden Hâcib Ali tarafından karşılandı. Devlet büyükleri de şehrin dışına çıkarak tazimle karşılamaya geldiler. Gazne'ye giren Muhammed, üç gün babasının taziyesini aldıktan sonra saltanatın başına geçti. Fakat Sultan Mahmud'un son veziri Hasenek, Mesud'a karşı olan kininden dolayı Muhammed'in has adamları arasına girmeyi başardı. Hatta devleti tek başına idare etmeye başladı. Bunun üzerine Hâcib Ali'nin onunla arası bozuldu. Türk ve Acem birliklerini idare eden Hâcib Ali, Sultan Muhammed'i davet ettiğinden pişman olmaya başladı. Mesud'a gizliden mektup göndererek özür diledi. Muhammed'i devletin başına getirmediği takdirde kargaşa çıkabileceği endişesini dile getirerek fitnenin sükûnete erdiğini savunarak biran evvel devletin başına geçmesi gerektiğini yazdı. Ayrıca saltanatın Mesud'un hakkı olduğunu, bu doğrultuda bütün devlet erkânının hem fikir olduğunu, Muhammed'in ise şarap meclisleriyle meşgul olduğunu ve yanında sadece tecrübesiz gençlerin olduğunu, böylece devlet işlerinin kötüye gittiğini, yaşlı ve tecrübeli insanların kendisinden yana olduklarını, Muhammed'in hemen her gün hazineyi boşalttığını dile getirerek devletin başına geçmesini istedi.<sup>15</sup>

Mesud, babasının vefat haberini alınca Irak, Horasan ve Bağdat'ın yollarını kapatarak kuş uçturmadı. Ardından babasının yaşlı, nüfuzlu, dirayet sahibi ve Türk asıllı gulamlarından Hârizm valisi Altuntaş'a *"Altuntaş'ın babası bile iyi bilir ki ben babamın veliahıydım. Babamın ömrünün son günlerinde türlü sebeplerle benden rencide olması şerî olarak veliahtlığıma mani olmaz. Bazı tecrübesiz gençler kardeşimin yanında toplanarak aramızı bozmak*

---

14 Gerdîzî, s. 283; Şebânkâreyî, II, s. 73.

15 Gerdîzî, s. 283; Şebânkâreyî, II, s. 73.



istiyorlar. Ben Horasan'a gitmeden sana yazmamın sebebi ihtiyaç durumunda yardımcı kuvvet göndermendir" <sup>16</sup> şeklinde mektup yazarak hedef ve talebini açıkça dile getirdi.

Gazne tahtını ele geçirmek isteyen Mesud, yukarıdaki mektubun benzerini Hârizm valisi gibi güçlü olan Türk asıllı Horasan Valisi Hâcib Gazi'ye de yazdı. Mesud'un mektubu ulaştığı gün Sultan Muhammed'in mektubu da ona ulaşmış, babasının Irak, Rey, Cibâl, Hulvan ve Bağdat'a kadar olan bölgeleri Mesud'a Gazne'yi ise kendisine vasiyet ettiğini, bu durumu ağabeyi Mesud'a bildirmesini yazmıştı. Horasan valisi ise Mesud'a: *"Biz hepimiz şahidiz ki babanın veliahdı sensin ve saltanat senin hakkındır. Sultan Mahmud'un hayatının sonuna doğru sana karşı yaptıklarının hepsi seni tedip ve terbiye etmek içindi. Sen harekete geçtiğinde biz can ve gönülle yanında yer alırız. Ordu ve hazine hizmetindedir"* şeklinde cevap verdi. Ardından Sultan Muhammed'in mektubuna: *"Biz devletin yaşlılarıyız. Biz Mahmud'la siz evlatlarından daha fazla beraberdik. Velihtlık Mesud'un hakkındır. Söz ilk sözdür. Seni yönlendirenler düşmanlarınızdır. Sen çocukluk yaptın, ona mektup yazarak özür dile ağabeyin merhamet sahibidir affeder. Ona itaat et! Biz Mesud'a biat ettik ve boyun eğdik. Bu sözleri şefkatimizden dolayı yazdık, gerisi sana aittir, vesselam"*<sup>17</sup> şeklinde nasihatler içeren şümüllü bir cevap yazdı.

Mektup yazdığı valilerden olumlu cevap alan Mesud, kardeşi Sultan Muhammed'e de bir mektup yazarak babasının taziyesini bildirip tahta çıkışını kutladı. Onu Gazne emiri olarak tanıdığını ifade ettikten sonra *"Sen iyi bilirsin ki ilk karar geçerlidir. Dünya da benim veliahtlığıma şahittir. Babamın hayatının sonlarına doğru bana karşı tavır alması da yaşlılığı ve beni ikaz ve edip etme babından olsa gerek. Emir İsmail'in babama yaptığını yapma! Kulağındaki pamuğu çıkar! Çevrendeki fesatçı gençlere aldanma! Gazne tahtında kalarak sikkeyi benim adıma bastırıp, hutbeyi benim adıma okut! Senin benim vekilim olman daha iyidir. Küçük kardeşim olduğun için hiçbir şeyi senden değerli görmem ve benim göz nurumsun! Senin bulunduğu yöne asla*

---

16 Şebânkâreyî, II, s. 74.

17 Şebânkâreyî, II, s. 74.

yönelmem. Eğer oranın kerbası (pamuktan yapılan beyaz kumaşı) varsa Irak'ın altın ve mücevheri vardır. Otur, hayat sefası yaşa! Şimdilik babamın hazinesinden miras olarak iki bin Hırvâr altın (خروار bir hırvâr 300 gram) gönder! Hâlihazırdaki zaruret bu kadardır. Eğer aksi bir uygulamaya girecek olursan durum başka olur, özür de kabul edilmez"<sup>18</sup> diyerek şefkat ve tehdit içerikli bir mektup gönderdi.

Mesud'un bu anlamlı ve tehditkâr mektubu Gazne'ye ulaşınca herkesi korkuttu. Gazne büyükleri endişeye kapılırken tecrübesiz gençler, cahilce Muhammed'i savaşa teşvik ederek ordu ve hazinenin elinde olduğunu dile getirdiler. Bu arada Mesud'la irtibata geçen Hâcib Ali, ordu ile anlaşarak onları Mesud'a karşı değil Muhammed'e karşı savaşıacaklarına dair ikna etmişti. Ayrıca yirmi bin askerle Muhammed'in şehrin dışına çıkmasını sağlayarak planında başarılı olmuştu. Bu sırada altı gün sonra Mesud Irak'tan Belh'e ulaştı. Aralarında sadece on günlük yol kamıştı. Ordu içinde Mesud'dan yana çalışan Hâcib Ali, her gün ordunun mefkûresini değiştirerek Mesud'un safına geçmesini sağlıyordu. Mesud ise Hâcib Ali'ye Muhammed'i bir kalede gözetimde tuttuktan sonra Belh'e gelmesini istiyordu. Mesud'un dediklerini tek tek yerine getiren Hâcib Ali, ordu emirlerine kendinden emin bir şekilde vaatlerde bulunuyordu. Sultan Muhammed'in kardeşi Emir Yusuf'u dâhil ondan ayırmayı başarmıştı. On sekizinci günde ordunun bir birine karşı çatışmasını sağladı. Her ne kadar Muhammed durumu öğrenmek iste de Hâcib Ali, Türk askerlerin birbirleriyle çatıştıklarını bahane ederek vaziyeti saklamaya çalıştı. Bunun üzerine Sultan Muhammed, Hâcib Ali'nin dışarıya çıkararak durumun ne olduğunu öğrenmesini istedi. Hâcib Ali dışarıya çıktığı zaman ordunun hep bir ağızdan: "*Sultanımız ve efendimiz Mesud*" diyerek slogan atmaya başladıklarını gördü. Böyle hassa bir zamanda sarhoş bir vaziyette olan Muhammed'in çadırında sadece altı muhafızı kalmıştı.<sup>19</sup>

Beklediği fırsatı yakalayan Hâcib Ali, iki elçi göndererek Sultan Muhammed'e durumu açıkça söylemelerini, Mesud'un Belh'e

---

18 Gerdîzî, s. 283; Şebânkâreyî, II, s. 75.

19 Şebânkâreyî, II, s. 76.

geldiğini, kendisinin iki üç gün burada kalmasını, birkaç kişiyi Mesud'un yanına göndereceklerini, Mesud'un hedefinin ne olduğunu öğrenmeleri gerektiğini ilettiler. Bunu duyan Sultan Muhammed, bir ağaç gölgesinde oturduğu sırada hançerle kendi canına kastetmeye çalıştı. Fakat yanındaki muhafızlarının müdahalesiyle hayatta kaldı. Ardından Sultan Muhammed: *"Sizler yapılmayacak işi yaparak namertçe iş yaptınız. Allah'ı Teâlâ bana yaptığınızı size soracaktır "* diyerek çaresizliğini dile getirdi. Ardından askerler Sultan Muhammed'i bir deveye bindirerek Tiginâbâd bölgesine götürdüler. Kalede tutulan Sultan, nedim, hizmetli ve diğer saray görevlileriyle beraber ikamet etmeye devam etti. Ardından Hâcib Ali, Mesud'a mektup göndererek Sultan Muhammed'in gözaltında tutulduğunu, tahtın başına geçmesi gerektiğini bildirdi.<sup>20</sup>

Muhammed'in Gazneli Devleti'ni idare edemeyeceği daha devletin başına geçmeden önce belli olmuştu. Bu konuda kendisi de pek istekli değildi. Fakat böyle bir dirayetsiz, isteksiz ve âciz bir kişinin Sultan Mahmud tarafından veliaht tayin edilmesi ancak bir babanın duygusal adaleti olarak açıklanabilir. Gazneli Mahmud gibi muktedir bir sultan, oğlu Mesud'a öfkelenirse dâhil devletinin taht kavgaları neticesinde parçalanmasını asla istemezdi. Nitekim Muhammed'e olan nasihatlerinde veliahtlığın esasen Mesud'un hakkını olduğunu, olası bir iç çatışma ile karşı karşıya kaldığında Gazne'yi Mesud'a bırakılmasını dile getirmişti.

### **Sultan Mesud Dönemi (1030-1040)**

Sultan Muhammed'in gözaltına alındığı haberini alan Mesud, her tarafa elçi göndererek otoritesini oturtmaya çalıştı. Horasan Valisi Hâcib Gazi ve Hârizm valisi Emir Altuntaş ona itaat etti. Belh'ten Herat'a giderek istikrarı sağladı. Gün geçtikçe kendisine bağlanan orduyla güçlenmeye başladı. Hâcib Ali ve diğer hâcibler huzuruna gelerek itaatlerini bildirdiler. Binlerce dinar hediye ettiler. Saltanat koltuğunda oturan Sultan Mesud'un solunda Horasan Valisi Emir Gazi'yi, sağında Hârizm valisi Emir Altuntaş'ın ve sultanın

---

20 Şebânkâreyî, II, s. 77.

amcası Emir Yusuf'u altın koltukta oturduğu, Ebu Nasr Müşkan'ın sultanın hizmetinde edeple ve diğer saray mensuplarının sıraya dizildiğini gören Hâcib Ali hayrete düştü. Sultanın emri üzerine kendisi için getirilen altın koltuğa oturdu. Yaptığı fedakârlıklarından ötürü sultanın teşekkürüne mazhar oldu. Ardından Sultan Mesud devlet erkânına yönelerek: *"Bu gün Allah'ü Teâlâ bize büyük bir memleketi nasip etti. Siz devlet büyükleri nasihatlerinizi benden esirgemeyiniz! Her iyi veya kötüyü benimle paylaşınız, lehimizde olanı beraber seçelim"* diyerek düşüncelerini ve beklentilerini dile getirdi. Ardından huzurunda bulunanlar secdeye kapılarak babası Sultan Mahmud'un kulu olduklarını, ona çokça hizmet ettiklerini bu gün ise Sultan Mesud'un hizmetkârı olduklarını, Sultan Mahmud gibi kendilerine sahip çıkılması gerektiğini, yeni yetişen neslin haklarındaki olumsuz düşüncelerinin dikkate alınmamasını dile getirdiler. Devlet erkânının bu sözlerine karşı Sultan Mesud da *"aynen davranacağımı"*<sup>21</sup> ifade ederek devlet erkânına güven vermeye çalıştı.

Ardından Sultan Mesud, Hâcib Ali'yi kendisine yaptığı hizmetlerine bir nevi mükâfat olarak Mukran Valisi olarak tayin ettiğini söyledi. Yeri öperek sultanın huzurundan ayrılan Hâcib Ali, fazla uzaklaşmadan otuz kişilik bir gulamın saldırısına uğradı. Üstündeki silah, külâh ve kemerleri alınarak bir kaleye hapse atıldı. Bu duruma açıklık getirmek isteyen Sultan Mesud, Emir Altuntaş'a şöyle bildirdi: *"Bu Hâcib Ali babamın sağlam adamlarındandı. Sarayın tüm sermayesi onun elindeydi. Babam vefat edince haddini aştı, devlet işlerine el koymaya başladı ve kendinden sultan tayin etti. Onun bir müddet hapiste kalarak cezasını çekmesini istedim fakat canına dokunulmayacaktır. Amacım onun kendine gelip gaflet uykusundan uyanmasıdır"* diyerek açıklamada bulup ona karşı böyle uygulamanın yapılmayacağını ima etti. Sultanın sözlerini işiten Emir Altuntaş, itaat ettiğini dile getirdi. Ardından kendini tehlikede hissettiği için Hârizm'e yöneldi. Hemen ardından bir grup insan Sultan Mesud'a gelerek Emir Altuntaş'ın isyan edebileceğini ve hemen geri

---

21 Gerdîzî, s. 283-296; Şebânkâreyî, II, s. 77.

çağırılmasını istediler. Bunun üzerine Sultan Mesud, mektuplar göndererek geri gelmesini istese de muvaffak olamadı. Emir Altuntaş, Sultanın ne emri varsa yerine getireceğini, fakat yanına gelemeyeceğini bildirdi. Sultan Mesud, aradaki insanların hasedinden dolayı Hârizm'deki Türkmenleri Emir Altuntaş'ın üzerine gönderdi. Türkmenlere karşı savaşıyor Altuntaş, savaşta hayatını kaybetti. Gazneli toprakları sayılan Hârizm de Türkmenlerin eline geçti.<sup>22</sup>

Şebânkâreyî'nin naklettiğine göre Sultan Muhammed'in kısa süreli saltanatından sonra 421/1030 yılında devletin başına geçen Sultan Mesud, âlim, fazıl, cesur ve zeki bir sultandı. Babası Sultan Mahmud döneminde tüm devlet erkânını etkisi altına alıp kendine bağlı hale getirmişti. Babası hayattayken devlet ve orduyu yönetmeye başlamıştı. Girdiği her seferden zafer elde ederdi. Merhamet ve adalet sahibiydi. Onun güzel davranışlarına dair birçok rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetlerden birine göre bir gün suçlu yirmi kişiye yirmi şer dayak atılmasını emretmişti. İlk dayak atılan kişi feryat ederek inlemeye başlayınca yirmi kişiye yirmi dayak atılması yeter diyerek affetti ve serbest bıraktı. Onun güzel davranışlarından biri de zor durumda kalan birini borçtan kurtarmasıdır. Bir gece Sultan Mesud'un uykusu gelmeyince hoşsohbet birinin getirilmesini istedi. Gecenin geç saatlerinde sarayda hoşsohbet birini olmayınca dışarıdan birini bulup getirirler. Sokakta getirilen kişiyle sohbet eden Sultan Mesud, sohbetin sonunda nereli olduğunu sorar. O da adının Muti olduğunu, memleketinin Gazne şehri olduğunu, iki üç yıl içinde ödemesi gereken on altı bin dinar borcu olduğunu, bunun için evlatlarının rehin alındığını dile getirince Sultan Mesud onun tüm borçlarını öder.<sup>23</sup>

Onun başka bir güzel davranışı ise Ebu Selh Hamdûy ile gerçekleşir. Ebu Selh Hamdûy, Gazne ve civar bölgelerin amiliydi. Bir gün Sultan üç yıllık saltanat hesabını yapar ve beş yüz bin altın fazla çıkar *"Bu halktan alınmıştır, benim değildir"* diyerek kanaatkâr biri olduğunu gösterir. Sultan Mesud sürekli sadaka ve bağışta bulunduğu

---

22 Şebânkâreyî, II, s. 78; Beyhakî, 283.

23 Şebânkâreyî, II, s. 82.

aktarılmaktadır. Onun her bahşışı yüz bin altından az olmazdı. Ona en az iyilik yapanı boş çevirmez ve hakkını vererek vefakârlığını gösterirdi. Bir gün babası Sultan Mahmud, kendisine elçi göndererek Muhammed'in Gazne emiri olduğunu, kendisinin nasıl anılmak istediğini, Irak emiri mi? Deylemîlerin Şehinşahı mı veya başka bir şey mi denilsin diye düşüncesine başvurur. Buna karşı Sultan Mesud: *"Ben Mahmud'un kuluyum bu bana yeter"*<sup>24</sup> diyerek akıllı ve siyasi bir cevap verir.

Sultan Mesud Herat'ta bulunduğu sıralarda etrafında tecrübesiz gençler toplanmıştı. Artık Sultan Mahmud dönemindeki yaşlı ve değerli şahsiyetlerin pek değeri kalmamıştı. Bunlar gün geçtikçe saraydan uzaklaştırılıyorlar ve zindana atılıyorlardı. Hatta Sultan Mahmud'un kardeşi Emir Yusuf dâhil bir kalede hapiste tutuluyordu. Sultan Mahmud'un veziri Hasenek Sultan Mesud'a karşı olumsuz sözler sarf ettiğinden dolayı vezirlikten azledilerek idam edildi. Yerine Gazneli Mahmud'un vezirlerinden olan Hasan Meymendî getirildi. Sultan Mesud dört ay Herat'ta kaldıktan sonra Cemaziyülevvel 422/Nisan 1031 tarihinde Gazne'ye yöneldi. Önce babasının mezarını ziyaret ederek dervişlere on bin dinar sadaka dağıttı. Bu uygulamalardan sonra oğullarını tahtının ayaklarına oturttu. Ardından ağır suçu olmayanları zindanlardan serbest bıraktı. Fakir ve gariplere biner dirhem dağıttı. Bir yıllık zekâtını verdi. Vakıf, mescit ve ribatlarla yakından ilgilendi. Her taraftan sayısız hediyeler gelmeye başladı. Şairler Farsça ve Arapça dillerinde şiirler yazdı. Aynı yıl içinde hilafet makamından hilat, menşur ve bayrak geldi. Bu sırada Abbâsi Halifesi Kadir Billah vefat edince oğlu Kaim Biemrillah'a biat edildi. Mesud, üç gün beyaz elbise giyerek taziye aldı. Dördüncü gününde Kadir Billah'ın taziyesi için elçilerini Bağdat'a göndererek yeni halifeyi tebrik etti. Halife Kaim Biemrillah da Sultan Mesud'a hilat gönderdi. Oğullarını illere göndererek devletini güçlendirmeye çalıştı.<sup>25</sup>

---

24 Şebânkâreyî, II, s. 83.

25 Gerdîzî, s. 283; Şebânkâreyî, II, s. 79.

Fakat Mesud'un yaptığı yanlışların faturası yine kendi üzerine kesildi. Yıllar önce babası Sultan Mahmud'un düştüğü hataya düşerek Türkmenlerden medet istedi. Nitekim Gazneli Mahmud hayatında iki kere hataya düştüğünü, birincisi Türkmenleri topraklarına getirmesi, ikincisi ise tecrübeli veziri Ahmed b. Hasan Meymendî'nin azli olduğunu itiraf eder.<sup>26</sup> Bilindiği üzere Gazneli Mahmud, Türkmenlerin başbuğu aslan Yabgu'yu yakalayarak Hindistan Kalincâr Kalesi'ne hapsedmiş, böylece Türkmenleri tahakkümü altına almayı düşünmüştü. Kısa bir süre hedefinde başarılı olsa da uzun dönemli olarak büyük bir hata yaptığını anlamıştı. Nitekim Veziri Ahmed b. Hasan Meymendî, Altuntaş Hârizmşah ve Tûs Valisi Arslan Câzib buna karşı çıkmıştı. Vezir ve danışmanlarının istişaresini yanlış yorumlayan Sultan Mahmud, bir müddet sonra Türkmenleri topraklarından çıkarmak zorunda kalmıştı. Babasının vefatından sonra devletin başına geçen Mesud da aynı hataya düşmüş, fakat babası kadar dirayetli bir sultan olmadığı için Türkmenleri kontrol altına alamamış, başta Hârizm olmak üzere gün geçtikçe toprakları Türkmenlerin eline geçmiştir.<sup>27</sup>

Mesud döneminde giderek güçlenen Türkmenler, Mikail b. Selçuk'un oğulları Tuğrul Bey ve Çağrı Bey önderliğinde hemen her gün Horasan'dan bir memleketi istila etmeye başlamışlar, buna karşı Sultan Mesud da Horasan'a gitmek zorunda kalmıştı. Diğer taraftan Selçukluları temsil eden kardeşler de Horasan'a doğru yönelmişlerdi. Bu arada Sultan Mesud hasımları olan her iki kardeşin Nişâbur'da olduğunu düşünerek orduyu bir taraftan Nişâbur'a gönderirken kendisi de dişi bir filin üzerine binerek diğer bir yoldan Nişâbur'a doğru yola çıktı. Filin üzerinde uykuya dalan Mesud'u kimse uyandırmayınca aradan epey zaman geçti. Sabah olunca düşmanın karşısında hazır olduğunu gördü. Yanında yeterli sayıda ordusu olmadığı halde savaştı ve Türkmenlere karşı yenilerek Gazne'ye doğru yürüdü. Yolda karşılaştığı Türkmenleri elindeki gürzü (asa, ağır savaş aleti) ile etkisiz hale getirerek Gazne'ye ulaştı. Bu arada

---

26 Şebânkâreyî, II, s. 80.

27 Şebânkâreyî, II, s. 80.

hapisten kurtulan kardeşi Muhammed'in eline düştü. Hapiste tutulduğu kalede bir müddet sonra öldürüldü.<sup>28</sup>

Selçuklulara karşı başarısızlığa uğradıktan sonra öldürülen Sultan Mesud'un ölümü hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Şebânkâreyî'nin aktardığına göre Sultan Muhammed, devletin başına geçince Sultan Mesud'un bir kalede tutulmasını istedi. Fakat saraydaki bazı fesatçılar Sultan Mesud'un bir müddet sonra başına bela olacağını dile getirdiler. Bu duruma ikna olan Sultan Muhammed, bir gece vakti oğlu Ahmed b. Muhammed'i Mesud'un üzerine göndererek öldürttü.<sup>29</sup> Fakat Gerdîzî'nin aktardığına göre devletin başına geçen Sultan Muhammed, Mesud'u Giri (Kisra) Kalesi'ne hapsedti. Bir müddet sonra fesatçı bir topluluk bir türlü hile ile kale muhafızına Sultan Muhammed'in adına adam göndererek Mesud'un başını kesip Muhammed'e gönderdiler. Bu duruma çok üzülen Muhammed, çokça ağlayarak Mesud'un katillerini kınadı.<sup>30</sup>

### **Sultan Muhammed'in İkinci Saltanatı ve Sonrasındaki Taht Mücadeleleri**

İkinci kez Gazneli Devleti'nin başına geçen Sultan Muhammed, erdemli bir kişiliğe sahipti. Uzun zamandan beri ev hapsinde tutulduğu için güneş yüzü görmemişti. Şebânkâreyî'nin ifadesiyle Sultan Mesud, Türkmenlere karşı mağlup düşünce müfsit insanlar Muhammed'i kaleden çıkardılar. Özgürlüğüne kavuşup ikinci kez saltanatın başına geçen Sultan Muhammed: *"Kardeşime söyleyin ki ben epey zaman kalenin mülazımlığını yaptım. Bir süre de o bu görevi yapsın ve bana yaptıklarının karşılığını görsün!"* diyerek tepkisini dile getirdi. Ardından Mesud döneminde sarsılan istikrarı

---

28 Şebânkâreyî, II, s. 81.

29 Şebânkâreyî, II, s. 81; İbnü'l-Esîr, İzzüddinEbü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim el-Cezerî eş-Şeybânî, *el-Kâmil fî't-TârihTârih-i İbnü'l-Esîr*, (nşr. Ebu Suheyb el-Keremî), Beytü'l-Efkârü'd-Devliyye, Ürdün, yy. s. 1418; Hüseyinî, Sadrü'l-Kebirü'l-âlem SadrüddinEbü'l-Hasan Ali b. Seyyidü'l-İmam eş-ŞehidEbü'l-Fevâris Nasır b. Ali, *Ahbârü'd-Devletü's-Selcûkiyye*, (thk. Muhammed İkbâl) Lahor 1933, s. 14; İzzetullah Zeki, "Sultan Abdürreşid Dönemi Gazneli Devleti'ndeki Olayların Temel Kaynaklara Yansıması", *USAD*, X, 2019, s. 161-178.

30 Gerdîzî, s. 295.



sağlamak üzere Türkmenlere karşı sefere çıktı. Memleket içinde hemen her gün istikrarsızlıklar baş gösterirken merkez dışında Hindistan'da da isyanlar baş gösterdi, hatta Hindistan valisi olan Mevdud b. Mesud önderliğinde tamamen elden çıktı. Sultan Mesud'un oğlu Mevdud, Hindistan'ı ele geçirmekle durmadı ordu toplayarak Kâbil'e doğru yöneldi. Sultan Muhammed de büyük bir ordu ile karşı koymaya çalıştı. Aralarında çıkan savaşta Sultan Muhammed yenilgiye uğrayarak yakalandı. Mevdud'un huzuruna götürülünce aile efradıyla beraber ortan kaldırılmasına emretti.<sup>31</sup>

Sultan Muhammed'den sonra devletin başına geçen Sultan Mevdud, akıllı ve dirayetli bir sultan olduğu için Türkmen isyanının yoğun olduğu bir dönemde ülke istikrarını sağlamayı başardı. Titiz ve dikkatli bir sultandı. Sarhoş olduğu zamanlarda dâhil olup biten her şeyi bilir, yanlış yapan sazende ve hanendeleri uyarırdı. Yedi yıl Gazneli Devleti'ni idare eden Mevdud'un vefatından sonra yerine kardeşi Ali b. Mesud ve daha sonra amcası Abdürreşid b. Mahmud geçti.<sup>32</sup> Sultan Abdürreşid de yedi yıl Gazneli Devleti'ni idare etti. 443/1052 yılında Türk asıllı gulamlarından Tuğrul Bozan tarafından ele geçirilerek katledildi. Kırk gün hüküm süren Tuğrul Bozan, diğer Gazneli gulamlar tarafından öldürüldü. Hemen ardından Sultan Mesud'un oğlu İbrahim saltanatın başına geçerek kırk günlük kesintiden sonra devletin tekrar hanedanlığının kontrolüne geçmesini sağladı.<sup>33</sup> Hanedan fertlerinin taht kavgaları ve kişisel hırslara kurban olan Gazneli Devleti, bundan böyle eski muhteşem dönemlerini asla yakalayamadı. Aksine Selçuklular, Oğuzlar ve Gurluların saldırıların maruz kalarak tahrip edildi.

---

31 Şebânkâreyî, II, s. 84.

32 Şebânkâreyî, II, s. 84.

33 Cüzçânî, I, s. 236; Hândmîr, Gıyâsüddîn b. Hâce Hümâmiddîn Muhammed b. Hâce Celâleddîn Muhammed b. Hâce Burhâniddîn Muhammed-i Hüseyinî Şirâzî, *Düstûrü'l-Vüzerâ*, I. Baskı, (tsh. Saîd Nefisî), İkbâl Yayınları, Tahran, 1976, s. 169; Şebânkâreyî, II, s. 85.

## SONUÇ

421/1030 yılında Sultan Mahmud'un vefatıyla başlayan taht mücadelesi, XI. yüzyılın muhteşem ve muktedir devletlerinden olan Gazneli Devleti'ni dağılma ve gerilemeyle karşı karşıya bıraktı. Gazneli şehzadelerinin iç ihtilaflarıyla kişisel hırsları bu vaziyeti daha da çıkmaza sürükledi. Devlet erkânı ve ordu emirlerinin müdahaleleri de ülkenin istikrar ve istikbalini olumsuz yönde etkileyen faktörler arasında yer aldı. Özellikle Sultan Muhammed ve Sultan Mesud dönemindeki iç çatışmalar Gazneli Devleti'ni siyasî, askerî ve iktisadî açıdan ciddi bir şekilde yıprattı. Siyasi otorite zayıfladı, ordu emirleri sultan değiştirir hale geldi. Horasan başta olmak üzere fethedilen Hindistan'ın büyük bir kısmı elden çıktı. Bu olumsuz olayların sonucunda devlet içinde devlet, ordu içinde ordu oluşmaya başladı. Hatta Tuğrul Bozan gibi isyancıların ortaya çıkmasıyla beraber Gazneli Devleti'nin bekası ve hanedanının geleceği tartışılmaya başlandı.

### KAYNAKÇA

- Bahâr, Melikü's-Şuarâ, *Mecmelü't-tevârîh*, I. Baskı, (thk. Ali Rıza Kayânî Körüş Kayânî ve M. İhsan), Târîh-i Vefa, Tahran 2012.
- Beyhakî, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin, *Târîh-i Beyhakî*, (nşr. Saîd Nefisi), Sanayi Yayınları, Tahran 1940.
- Cüzcânî, el-Kâdı Minhacüddîn Ebû Ömer Osman b. Sirâciddîn Ömer, *Tabakât-ı Nâsırî*, I. Baskı, (thk. Abdülhay Habîbî), Dünyayı Kitâb Yayınları, Tahran 1984.
- Fazlullah, Reşîdüddîn, *Câmiü't-Tevârîh*, I, I. Baskı, (nşr. Ahmet Ateş), Dünyayı Kitâb Yayınları, Tahran, 1983, s. 212.
- Gerdîzî, Ebû Saîd Abülhey b. Dahhak b. Mahmud, *Zeynü'l-Ahbâr*, I. Baskı, (tsh. Abdülhey Habîbî), İntişârât-ı Bünyâd-ı Ferheng-i İran, Tahran 1984.
- Hândmîr, Gıyâsüddîn b. Hâce Hümâmiddîn Muhammed b. Hâce Celâleddîn Muhammed b. Hâce Burhâniddîn Muhammed-i Hüseyinî Şîrâzî, *Düstûrû'l-Vüzerâ*, I. Baskı, (tsh. Saîd Nefisi), İkbâl Yayınları, Tahran, 1976.
- Hüseyinî, Sadrü'l-Kebirü'l-âlem Sadrüddin Ebü'l-Hasan Ali b. Seyyidü'l-İmam eş-Şehid Ebü'l-Fevâris Nasır b. Ali, *Ahbârü'd-Devletü's-Selcûkiyye*, (thk. Muhammed İkbâl) Lahor 1933.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem ve'l-Mülûk*, XV, I. Baskı, (thk. Muhammed Abdulkâdir Ata ve Mustafa Abdulkâdir Kâdir), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut 1995.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddin Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim el-Cezerî eş-Şeybânî, *el-Kâmil fî't-Târîh İbnü'l-Esîr*, (nşr. Ebu Suheyb el-Keremî), Beytü'l-Efkârü'd-Devliyye, Ürdün.
- Şebânkâreyî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Mecma'u'l-Ensâb I-II*, I. Baskı, Emir Kebir Yayınları, Tahran 1984.
- Zehebî, el-İmam Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyerü 'Alami'n-Nübelâ*, XVII, I. Baskı, nşr: Şuayb el-Arnâvut ve Muhammed el-Araksusî, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1996.
- Zeki, İzzetullah, "Sultan Abdürreşid Dönemi Gazneli Devleti'ndeki Olayların Temel Kaynaklara Yansıması", *USAD*, X, 2019, s. 161-178.
- Zeki, İzzetullah, *Gazneli Mahmud'un Din Politikası*, Çizgi Kitabevi, Konya 2018.

